

יחסו של קהלת לבעיית המוות

ר' דוד סבתו

הנושא שנעסוק בו היום הוא בעיית המוות בספר קהלת. בעיית המוות שוזרת את הספר כולו, החל מתחילתו ועד סופו. קהלת מתייחס למוות בצורות שונות, מציע נקודות מבט שונות, ננסה לבחון את הנושא בצורה רוחבית.

במהלך הניסיון למצוא משמעות לחיים, אומר קהלת: "וְשָׁנֵאתִי אֶת הַחַיִּים כִּי רַע עָלַי הַמַּעֲשֶׂה שֶׁנַּעֲשֶׂה תַּחַת הַשָּׁמַשׁ כִּי הַכֹּל הִבָּל וְרַעוּת רֹחַ" [ב, יז] - קהלת מבטא ייאוש ושנאה מהחיים. הרקע לדברים אלו הוא הנאמר בפסוקים שקודמים לפסוק זה: "הַחֲכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ וְהַכְּסִיל בְּחֹשֶׁךְ הוֹלֵךְ וַיִּדְעֵתִי גַם אֲנִי שֶׁמִּקְרָה אֶחָד יִקְרָה אֶת כָּל־אֶתְּ: וְאִמְרֵתִי אֲנִי בְּלִבִּי כִּמְקִרָה הַכְּסִיל גַּם אֲנִי יִקְרַנִּי וְלִמָּה חֲכַמְתִּי אֲנִי אֲזַ יוֹתֵר וְדִבְרֵתִי בְּלִבִּי שֶׁגַּם זֶה הִבָּל: כִּי אֵין זְכוּרֹן לְחַכָּם עִם הַכְּסִיל לְעוֹלָם בְּשִׂכְבָּר הַיָּמִים הַבָּאִים הַכֹּל נִשְׁכַּח וְאִיךְ יִמּוּת הַחֲכָם עִם הַכְּסִיל" [יד-טז]. מדוע המוות כל כך מטריד את קהלת? קהלת מחפש משמעות, מחפש יתרונות, אבל הבעיה היא שכל היתרונות מתאפסים בגלל המוות. יש יתרון מסוים של החכם על הכסיל, אך הוא מתאפס אל מול המוות. אין יתרון מוצק וחד-משמעי שאפשר לאחוז בו, המוות שומט את האחיזה מכל יתרון.

בעיית המוות אינה מטרידה רק את קהלת, היא הטרידה את בני האדם לאורך כל הדורות. יש שרצו לומר שאחד הדברים שמבדילים את האדם מבעלי החיים הוא שמשמעות המוות מטרידה את האדם. אך למרות שרבים עסקו בבעיה זו, אפשר לומר בלי ספק שאצל קהלת המוות מקבל משמעות וחריפות יותר משאר ספרי התנ"ך.

נתבונן בכמה מקומות בהם בעיית המוות נזכרת, וננסה לעמוד על העולה מכל מקור ולבסוף לראות מה עולה מכל הדברים יחד. כך נאמר בפרק ג' [יח-יט]:

אִמְרֵתִי אֲנִי בְּלִבִּי עַל דִּבְרַת בְּנֵי הָאָדָם לְבָרֵם הָאֱלֹהִים וְלִרְאוֹת שֶׁהֵם בְּהִמָּה הִמָּה לָהֶם. כִּי מִקְרָה בְּנֵי הָאָדָם וּמִקְרָה הַבְּהִמָּה וּמִקְרָה אֶחָד לָהֶם כְּמוֹת זֶה כֵּן מוֹת זֶה וְרוּחַ אֶחָד לְכֹל וּמוֹתֵר הָאָדָם מִן הַבְּהִמָּה אֵין כִּי הַכֹּל הִבָּל.

לא רק שהמוות מאפס את היתרון של החכם, מאפס את ההבדל שבין החכם לכסיל, אלא שהוא משווה גם את המין האנושי עם הבהמה.

בתחילת פרק ד' [ב-ג] אנו מוצאים התייחסות נוספת:

וְשִׁבַּח אֲנִי אֶת הַמֵּתִים שֶׁכִּבְּרָ מֵתוֹ מִן הַחַיִּים אֲשֶׁר הִמָּה חַיִּים עֲדֵנָה: וְטוֹב מִשְׁנִיחֵם אֶת אֲשֶׁר עֲדָן לֹא הָיָה אֲשֶׁר לֹא רָאָה אֶת הַמַּעֲשֶׂה הַרְעֵ אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה תַּחַת הַשָּׁמַשׁ.

קהלת משבח את המתים יותר מהחיים, דהיינו שהמוות עדיף על פני החיים. טעם הדבר איננו רק מפני הטרגדיה שיש לחיים בעקבות המוות, הטרגדיה על האדם שהיה מוצלח וברגע אחד הכל מתאפס. המוקד של קהלת בפסוקים אלו הוא ההיבט המוסרי, ולא ההיבט הקיומי. קהלת מוטרד מהעוולות המוסריות של העולם, ולכן המתים עדיפים על החיים - גם למי שנולד עדיף שימות ולא יהיה ויחשף לעוולות אלו.

ביטוי נוסף להיבט העולה מהפסוקים הללו מופיע בפרק ו' [ו-ז]:

אם יוליד איש מאה ושנים רבות יחיה ורב שיהיו ימי שניו ונפשו לא תשבע מן הטובה וגם קבורה לא יהיה לו אמרתי טוב ממנו הנפל: כי בהכל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכסה: גם שמש לא ראה ולא ידע נחת לזה מזה: ואלו חיה אלה שנים פעמים וטובה לא ראה הלא אל מקום אחד הכל הולך:

כך נאמר בפרק ט' [ב-ג]:

הכל באשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא ולזבח ולאשר איננו זבח כטוב כחטא הנשבע באשר שבועה ירא: זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקרה אחד לכל וגם לב בני האדם מלא רע והוללות בלבכם בחייהם ואחריו אל המתים:

בפסוקים הללו מתחדשת נקודה נוספת - אם עד כה דיברנו על ההבחנה בין החכם לכסיל, כעת מדובר על דמויות נוספות. הבעיה בכך ש"מקרה אחד לכל" איננה רק של החכם אל מול הכסיל, אלא ההשוואה שבין הצדיק והרשע, בין הטהור והטמא. כאן לא מדובר רק על הבעיה קיומית, אלא גם על הבעיה המוסרית - מה היתרון שיש בעשיית הטוב אם בסופו של דבר מקרה אחד קורה לצדיק ולרשע? עניין זה חוזר גם בפרק ז': "טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו" [א] - מי שנולד לא מרוויח כלום, הוא רק 'זוכה' בכך שיש לו עוד קשיים רבים לעבור, מה שאין כן למי שמת שפטור מכל הקשיים.

השיא של התמונה הזו מגיע בחתימה של הספר, בקטע הפיוטי החותם את הספר לפני הסיכום של הספר [יב, א-ז]:

(א) וזכר את בוראיו בימי בחורתיך עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ: (ב) עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים ושבו העבים אחר הגשם: (ג) ביום שיזעו שמרי הבית והתענות אנשי החיל וכטלו הטחנות כי מעטו וחסכו הראות בארבות: (ד) וסגרו דלתים בשוק בשפל קול הטחנה ויקום לקול הצפור וישחו כל בנות השיר: (ה) גם מגבה יראו ותתחתים בדרך וינאץ השקד ויסתבל החגב ותפר האביונה כי הלך האדם אל בית עולמו וסבבו בשוק הספדים: (ו) עד אשר לא ירתק הקבל הכסף ותרץ גלת הזהב ותשבר כד על המבוע ונרץ הגלגל אל הבור: (ז) וישב העפר על הארץ כשהיה והרית תשוב אל האלהים אשר נתנה:

תיאור קשה זה מתאר את תהליך ההזדקנות והניוון של האדם בימיו האחרונים. "ימים אשר תאמר אין לי בהם חפץ" - לא רק שהאדם אינו רוצה שימים אלו יגיעו, אלא שגם באותם הימים כבר לא יהיה לו חשק לשום דבר, לכל אין טעם ואין ערך. הדימוי הוא של אחוזה שהולכת ונזנחת - "זועו שומרי הבית" אולי מסמל את הרגליים; "ובטלו הטחנות" אולי מסמל את השיניים; "חשכו הראות בארבות" - מסמל את העיניים; "וישכחו כל בנות השיר" כבר לא שומעים, החושים מפסיקים לתפקד; "ויתסכל החגב" - כפיפת הגב. בור המים, שהוא דבר בסיסי בכל אחוזה, נשבר ומפסיק לשמש את האחוזה. הסוף הוא השיבה של העפר אל הארץ, והרוח ששבה אל האלוקים.

זו תמונת המוות שעולה בספר קהלת, וחשוב לשים לב שאצל קהלת תמונת המוות מקרינה על תמונת החיים. השאלה היא האם קהלת מוצא במוות משמעות נוספת מעבר לבעיה הקיומית, הבעיה המוסרית, הטרגדיה של המוות? מתוך קריאה של מספר פסוקים נוספים, שנראה שהתשובה היא חיובית, נראה שקהלת מעלה כמה כיוונים נוספים.

בפרק ז' [א-ח] מופיעה פיסקה המתארת דברים שטובים יותר מדברים אחרים, משמעות הדבר היא שיש טוב כלשהו. כך נאמר שם:

(א) טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו: (ב) טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו: (ג) טוב כעס משחק כי ברע פנים ייטב

לב: (ד) לב חכמים בבית אכל ולב פסילים בבית שמחה: (ה) טוב לשמע גערת חכם מאיש שמע שיר פסילים: (ו) כי קול הסירים תחת הסיר פן שחק הפסיל וגם זה הקל: (ז) כי העשק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה: (ח) טוב אחרית דבר מראשיתו טוב ארך רוח מגבה רוח:

"טוב שם משמן טוב ויום המנות מיום הולדו" - הסוף של החיים הוא הטוב שבהם. "טוב ללכת אל בית אכל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו" - לכאורה, בית המשתה זה מקום שאפשר לשמוח, אך בבית אבל "והחי יתן אל לבו". מה הוא יתן אל לבו? שהוא עומד למות? הרי זה רק ידכא אותו! אלא שיש משהו טוב לא רק בעצם המוות, אלא ביחס שבין המוות לחיים. "לב חכמים בבית אכל ולב פסילים בבית שמחה" - יש ערך בבית אבל שמתאים גם לחכמים.

בפרק ט' [ב-ו] אנו מגלים מבט חדש על המוות:

(ב) הפל פאשר לפל מקרה אקד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא ולזבח ולאשר איננו זבח פטוב פחטא הנשבע פאשר שבועה ירא: (ג) זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקרה אקד לפל וגם לב בני האדם מלא רע והוללות בלבכם בחייהם ואחריו אל המתים: (ד) כי מי אשר יבחר יחבר אל כל החיים יש בטחון כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת: (ה) כי החיים יודעים שימתו והמתים אינם יודעים מאומה ואין עוד להם שכר כי נשכח זכרם: (ו) גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה וחלק אין להם עוד לעולם בכל אשר נעשה תחת השמש:

"כי מי אשר יחבר אל כל החיים יש בטחון כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת" - באמירה הזו לכאורה, קהלת סותר את מה שאמר קודם, שהחיים עדיפים על המוות. כי החיים יודעים שימתו והמתים אינם יודעים מאומה" - בהשוואת החיים והמוות יש ערך לחיים, משום שהחיים יודעים שימתו. לחיים יש גם ידיעה שאין למת, אך יש להם גם אהבה, שנאה, קנאה, דהיינו - חיים. החיים של האדם מאבדים את משמעותם ברגע שהוא מת, לפיכך, עדיף לחיות ולדעת שיש מוות. אותו הטיעון שהביא קודם להעדפת המוות, הוא שמובא עכשיו כיתרון לחיים.

קהלת ממשיך ואומר [ט, ז-י]:

(ז) לך אכל בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך: (ח) בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמך על ראשך אל יחסר: (ט) ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך אשר נתן לך תחת השמש כל ימי הבלך כי הוא חלקך בחיים ובעמלך אשר אתה עמל תחת השמש: (י) כל אשר תמצא ידך לעשות בכתף עשה כי אין מעשה וחשבון ודעת וחקמה בשאול אשר אתה הלך שמה: ס

מה ראוי לאדם לעשות? לחיות חיים שיש להם טעם. אמנם, הכל ישכח, גם אהבתם וגם שנאתם, אך בינתיים החי חי, והאהבה עם אשה אשר אהבת היא ממשית. אמנם, חייך הם הבל, אך ההבל אינו מאפס את הכל. זה החלק והנחלה של האדם תחת השמש - "כל אשר תמצא ידך לעשות בכתף עשה כי אין מעשה וחשבון ודעת וחקמה בשאול אשר אתה הלך שמה".

בפרק זה, תפקיד המוות משתנה ואף מתהפך - אם עד עתה המוות מאיים על החיים ומאפס כל משמעות. בפרק זה, המוות אינו מאפס את החיים אלא נותן להם משמעות. האדם צריך לחיות אל מול המוות, על האדם ללכת לבית האבל על מנת שיראה כיצד לחיות את חייו. הערך אולי לא גדול - 'חיי הבל' - אך יש לחיים ערך מסוים, מבינים את משמעותם כשהולכים לבית אבל.

לאה גולדברג בשיר שנקרא 'שירי סוף הדרך' (מובא בדף המקורות) מציגה אדם אחד בארבעה מצבים שונים - נער, עלם, גבר וזקן. בשתי פסקאות הראשונות של השיר היא מציגה את מסע חייו של האדם,

ובכל פעם כאשר האדם בכל אחד מהמצבים הללו מתבונן על מסלול חייו הוא רואה דבר שונה. הדרך אינה משתנה אלא צורת ההסתכלות של האדם משתנה. הנער רואה שהדרך יפה - אין טרדות והכל נראה אופטימי. העלם רואה שהדרך קשה, משום שכבר הגיע לשלב שצריך להתמודד עם קשיי החיים. הגבר אינו מתבונן על היופי ועל הקושי אלא על האורך. השלב האחרון הוא הזקן שפשוט יושב לנוח בשפת הדרך, הוא כבר לא צועד ומביט על הדרך, אלא יושב לנוח.

השיר ממשיך בתיאור שקיעה יפה, שהיא מעין סמל של ערוב ימיו של האדם, בניגוד לתיאור הקשה שבסוף ספר קהלת. הזקן רואה את חייו בצבעי השקיעה, ומנהל שיחה עם ציפור: "התזכר מה יפתה מה קשתה מה ארכה הדרך?". בכל שלב, האדם מסתכל על הדרך מפריזמה מסוימת. הציפור קוראת לאדם להסתכל על החיים בצורה מורכבת יותר שיש בה שלבים שונים וזוויות הסתכלות שונות.

בשתי הפסקאות הבאות של השיר, רואים בבירור שמגילת קהלת נמצאת ברקע של השיר, אותו הנער, העלם והגבר הוא קהלת. תיאור זה מזכיר את המדרש על שלמה שכאשר היה נער כתב את שיר השירים, שמתבונן על העולם כמלא אהבה ואור. בשלב מתקדם יותר הוא מבין שהעולם יותר מורכב והוא מורה הוראות כאלו ואחרות. בשלב האחרון הוא זקן שמתבונן על חייו ואומר שהכל הבל. השיר מבוסס על המדרש, ששלמה רואה את החיים בשלושה שלבים שונים.

המשפט הפותח את הבית השלישי של השיר: "אמרת יום רודף יום ולילה לילה", הוא ממש המשפט הנאמר בפתיחה של ספר קהלת "וזרח השמש ובא השמש" - רוטינה תמידית שאינה מתחדשת. המשפט הבא בשיר: "הנה ימים באים בלבך אמרת" - רומז לפסוק הנאמר לקראת סוף הספר: "עַד אֲשֶׁר לֹא יָבֹאוּ יְמֵי הָרָעָה וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵין לִי בָהֶם חֶפֶץ" [יב, א]. המשפט הבא רומז בבירור למגילת קהלת: "ותראה ערבים ובקרים פוקדים חלוניך ותאמר הלא אין חדש תחת השמש" - כך קהלת מסתכל על החיים, אין שום דבר שמשתנה, הכל אותו הדבר.

בבית הרביעי מוצג 'קהלת חדש' - "והנה אתה בא בימים, זקנת ושבת" - ימי הזקנה יכולים לתת פרספקטיבה אחרת על החיים. "וימך ספורים ויקר מינים שבעתים" - כאשר אדם נמצא בשלב שהמוות נמצא מעבר לאופק, הכל כבר לא נראה אותו הדבר. כאשר אדם מתקרב למוות, לכל יום יש ערך מיוחד, כל יום הוא אחרון וממילא הוא מקבל ערך. אין הכוונה רק לחשש שמא מדובר ביום האחרון וממילא זהו מעין משחק פסיכולוגי, אלא שעצם ההבנה שכל יום יכול להיות האחרון מעניקה משמעות מיוחדת לכל יום בפני עצמו, האדם מעניק לכל יום את המשמעות.

לאה גולדברג חותמת את הבית הרביעי באמירה: "ותדע כל יום אחרון תחת השמש, ותדע חדש כל יום תחת השמש". המוות הוא שמאפס את החיים ומהבל אותם, אך הוא גם יכול לתת להם את הערך. דווקא ההבנה שהימים ספורים, מעניקה משמעות וערך מיוחד לכל יום ויום. המתים לא יודעים שום דבר, אך החי יודע שכל יום יכול להיות האחרון ובכל יום יש דבר חדש וממילא מוכרח לתת את הערך הייחודי שלו. לא העולם הוא שהשתנה אלא ההסתכלות האדם היא שהשתנתה. המפגש עם המוות הוא שמאפשר שינוי בהסתכלות זו.

שני הבתים האחרונים של השיר הם תפילה, לאה גולדברג החרה לחתום את השיר בתפילה. קהלת אומר "על כן יהיו דברך מועטים", אבל לאה גולדברג מכניסה תפילה כלשהי בפי קהלת. התפילה היא להתפלל ולברך באופן שיש בו הרבה חידוש ורעננות, ולא רוטינה מדכאת. התפילה היא "על סוד עלה קמל, על נוגה פרי בשל" - יש שינוי וחידוש בעולם, "על החרות" - שנמצאת אצל החי ולא אצל המת, שהיא החושים, הידיעה, התקווה וגם הכשלון, שהם חלק מאותה היכולת לחוות את החיים במלואם.

בבית האחרון החותם את התפילה אומרת לאה גולדברג: "למד את שפתותי ברכה ושיר הלל, בהתחדש זמנך עם בוקר ועם ליל, לבל יהיה יומי היום כתמול שלשום, לבל יהיה עלי יומי הרגל" - זו התפילה של לאה גולדברג, ונראה ששורשה של המסקנה הזו נמצא כבר בספר קהלת, האם המוות

הוא מה שמאפס את החיים או שהוא נותן אפשרות להסתכל על החיים בצורה שנותנת משמעות ייחודית לכל יום ויום.

לרב קוק יש מספר פסקאות המתמודדות באופן מפורש עם ספר קהלת, אנחנו נתבונן בפיסקה שאמנם ההקשר שלה לספר קהלת לא מפורש, אך נראה שגם היא מתייחסת לקהלת. כך כותב הרב באורות הקודש ב, פיסקה מא [עמ' שפא], שנקראת - 'השחרור מיראת המות':

יראת המות היא מחלת האדם הכללית, הבאה בעקב החטא. החטא יצר את המות, והתשובה היא התרופה האחת להכחיד אותו מן העולם.

כל עמל האדם סובב והולך הוא להנצל מן המות, ולא יבא למטרתו כי אם בהגדילו את נשמתו, ממקורה הפנימי. השיקוע בעפר החומריות, וההתלהבות הנפשית בכל ערכיה, הוא רק מגדיל את המות, וממילא הוא מוסיף יראה על יראתו, וכל מה שיתאמץ האדם שלא להתירא מפניו לא יועיל לו כלום, מאחר שהוא משקיע את כל הויתו בתוכנים כאלה, שמות שולט בהם, והוא מהרסם ומכלה אותם. איך לא יתפלץ הלב על יופי הנהפך לכיעור ועל חמדה שמתהפכת לבחילה. באין לחיים מטרה, המות מוכרח להיות מאוים, המלחמה נגדו לשוא היא, העזות מאומה לא תועיל.

התרופות האמתיות שבהן העולם הולך ומשתחרר משעבוד המות הן גנוזות באוצר חיים, בנשמתא דאורייתא, המתגלה בכל גילוייה, והולכת ומסתתרת בחביון עזה.

ראש לכל התרופות היא אריכות ימים, אריכות ימים בכדי השעור המספיק לטבעו של אדם, הרוחני והחמרי, האישי והמשפחתי, העולמי והמדיני. כשברכה זאת מתפשטת בעולם, הולכת היא צורת המות, המטלת אימה, ומתבטלת, ותחתיה באה צורה של חזיון הויה, הראוי להערך בערכו האמתי. ואז איננו עוד משבש את הדעות, והבינה חוזרת להתגלות, איך שלא יש כאן מות כלל, על פי אותו הציור המדכא וההרוס, שהוא שוכן בלב החיים לדכאם, ומסתכלים ביום המיתה ואומרים שירה, ד' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת.

אריכות הימים באה על ידי תיקון החיים, בכל מובנם, וביחוד בהמוכן המוסרי ההולך ומתרחב, הולך ומתעמק בכל השבילים, שהם מתפצלים ממנו. רוח המוסר העליון, הממדד את החיים בערכם, חי הוא ושוכן בנפש, על פי אותה המדה שהחיים מושקפים ממנו באורם, ולא יוכלו החיים להשקף באורם המלא, כי אם בדעת אל חי, מקור חכמה, חסד וגבורה, המאוחדים.

מועיל הוא גם כן פתוחו של הרוח הלאומי, במה שהאדם מרגיש את אושר הקיבוץ הכללי בהרגשה חיה פנימית, ושמח בשמחת האומה, בתור אבר מאבריה, שבוזה פחד המות מצד מראה הכליון החמרי שלו מתקלש, שהרי נשארה היא האומה בדורותיה, שבה כל מעיניו. אבל אין זאת עצמותה של ההצלה מיראת המות, שהרי סוף כל סוף העצמיות הפרטית מתבהלת משידוד מהותה.

עצם ההדרכה להסרת יראת המות צריכה לבוא על ידי ההתרגלות של אהבת החיים בערכם האמיתי. כל זמן שהכל מדומדם, וחשבון החיים בא רק במהומה, אי אפשר

להמדות שתזוקקנה, וממילא אי אפשר שהחיים יהיו נאהבים. כל ענין אהבת החיים בא רק על ידי הפחד הדמיוני מהמות, ואי אפשר כלל לדבר על דבר הסרת יראה זו, שהיא מלח החיים.

אמנם לא תמיד צריכים החיים לעמוד במדרגה זו הפחותה, עד שאין ערכם נמצא בעצמם, כי אם ביראת הפכם. על ידי קדושת החיים בתכנם העליון, אפשר לבא לאהבת החיים העצמותית...

יראת המוות אינה יראה נוספת, אלא "מחלת האדם הכללית", מחלה שבאה בעקבות חטא האדם הראשון, מדובר על דבר שורשי בחיי האדם. כל עמל האדם, המניע של האדם, הוא להינצל מהמוות. כל עמל האדם הוא מרדף חסר סיכוי אחר דבר שלעולם לא יושג. הניסיון של קהלת למצוא יתרון בחיים הוא באמצעות שיקוע בחומר, צבירה של נכסים, ניסיון למצות את החיים עד תום. אומר הרב קוק, שזה הניסיון הטבעי של האדם להתמודד עם המוות, הניסיון ליצור ולהשאיר אחר מותו רושם בעולם. הבעיה היא שלא זו בלבד שזה לא ימנע את המוות, אלא יגדיל אותו. ככל שהאדם משקיע את חייו בדברים שהם כלים, הוא רק מגדיל את המוות. העמל הגדול רק מגדיל את הייאוש, ולכן קהלת כל כך מיואש.

הרב קוק הולך ופורט מספר תרופות למוות, שחלקן מפתיעות. התשובה המקובלת היא שיש חיים אחר המוות, אבל הרב קוק מקדים לתשובה זו תשובות יותר בסיסיות. התרופה הראשונה היא אריכות ימים, באמצעות רפואה מודרנית, תזונה בריאה, דהיינו, כל מיני דרכים שבהם האדם יכול להאריך את ימיו. הבעיה שבתשובה הזו היא שאם בסופו של דבר האדם ימות, מה הועילה לו אריכות הימים? אלא שכאשר ברכת אריכות הימים תתפשט בעולם, בני אדם לא ימותו בקיצור ימים אלא במיציא מסוים של החיים. הטרגיות של המוות היא בכך שאדם מת צעיר לפני שהספיק למצות את חייו. על ידי אריכות הימים, כל בני האדם יזכו למצות את חייהם, וכך הטרגיות והיראה שבמוות תתפוגג מעט.

התשובה השנייה שהרב קוק מציע היא פיתוח הרוח הלאומי. כאשר אדם מרגיש שאינו לבד, ההתמודדות שלו עם המוות פשוטה יותר. אחד המאפיינים של ספר קהלת הוא התבוננות על אדם כפרט בודד. כאשר האדם מתבונן על עצמו כחלק מתוך מערכת רחבה יותר, הן במשפחה והן בלאום, ההתמודדות שלו עם בעיית המוות פשוטה יותר. הרב קוק עצמו אומר שגם התשובה הזו בסופו של דבר לא מניחה את הדעת לגמרי, כיוון שבסופו של דבר אמנם הלאום נמשך, אבל המציאות הפרטית של האדם המסוים נגדעת, בסופו של דבר האדם עומד לבד מול המוות.

הרב קוק ממשיך ואומר שההצלה מהמוות היא עצם הקיום של המוות. הפחד מהמוות הוא חטא, אך הוא הכרחי לקיום האדם. המוות הוא "מלח החיים" הוא מדרבן את האדם. אדם שמבין שחיי קצובים צריך לבחון כיצד הוא מארגן את חייו. העובדה שאדם יודע שחיי מוגבלים מכריחה אותו לתת משמעות ולהעניק ערך לחייו. דווקא הפחד מהמוות הוא שנותן לחיים את ערכם ומשמעותם.

יש התרוצצות בספר קהלת. המוות הוא הדבר שהכי מטריד את קהלת, והבעיה הזו לוקחת אותו לשני כיוונים הפוכים. אין זו סתירה שצריך להסביר או לפתור, אלא סתירה שמציגה את החיים. הדכאון מהמוות קיים בחיים וגם הדרבון מהמוות קיים בחיים. הכל תלוי כיצד האדם מסתכל על הדרך שבה הולך, על החיים שעוברים אל מול פניו. אין זו שאלה פילוסופית אלא שאלה שהאדם צריך לענות עליה בעצמו.